

Genealogy of Women's Issues in Gilan Periodicals during the Constitutional Period (1906- 1925)

Niloufar Hajatpour*

Mohammad Bakhtiari**

Abstract

The Gilan periodicals of the constitutional period followed almost the same intellectual beliefs and the constitutionalism of the domestic and foreign Persian-language periodicals of that period had set their path as a model. One of the remarkable areas of most of these publications was paying attention to women's issues in Gilan and constructive criticism and providing solutions to improve the situation. The current research aims to investigate the reflection of women's issues in Gilan newspapers during the constitutional period (1906- 1925) by using the descriptive-analytical research method and relying on library sources, especially Gilan publications. The results of the research show that several newspapers such as Nasim-Shamal, Jangal, Parvesh, Tolo, Gilan, Amouzgar and Farhang had investigated the situation of women in Gilan in their different issues. Education, health issues, rights, independence, freedom, equality and women's cultural affairs had the most mentions in the field of women in these publications. The education and training of women was the most emphasized for several reasons, including the need to promote awareness among women as future mothers and to replace scientific thinking with superstitions that were the foundation of the country's progress. Communication with other thoughts and countries, including trade with Europeans, political and social communication with the Caucasus, and the presence of religious minorities had an impact on the development of progressive views.

* M.A. in History of Islamic Iran, Department of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, niloufarhjpr@gmail.com

** Assistant Professor of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran (Corresponding Author), Orkid: 0000-0003-2688-9648, bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

Date received: 22/02/2024, Date of acceptance: 30/05/2024

Keywords: Newspaper, Women, Gilan, Constitutional Period.

Introduction

The publication of magazines in Gilan was sparked by the activities of the famous Gilani journalist Abul Qasim Afsah al-Mutakalmin and the publication of the newspaper "Khair al Kalam" in 1907 in Rasht. After Khairul Kalam, many other publications, mostly in Rasht and sometimes in other cities, such as Anzali and Lahijan, focused on spreading news and awareness. Urwa-ul-Waghgi, Saadat and Ittihad printing presses carried the main burden of printing newspapers in Rasht. Political news of Gilan and information from other states of Iran and foreign countries appeared in most of these newspapers. Some of these publications paid attention to social and cultural issues, including women's issues, in addition to political issues. Gilan periodicals were studied after answering the following questions: How was the performance of Gilan periodical periodicals in reflecting women's issues evaluated? What cases of women's issues were reflected more? The attention of newspapers was reflected in the field of women's issues in education. The criticism of the existing situation and the analytical view of the situation of women in the society in various fields, especially cultural and social, were prominent in the articles published in Gilan newspapers. The political, cultural and social struggles in the considered period and the formation of cultural associations by Gilan men and women who, along with some innovative men of this land, were encouraging in the publication of women's issues and concerns in the newspapers of Gilan during the constitutional period. . In addition to education, which was effective in establishing new schools for girls in this land; Emphasis on women's freedom, equality and health was also evident in these newspapers. In general, Gilan publications are an important source for understanding the life of the people of that era, especially the issues of Gilan women.

Materials & methods

The present research deals with the ethnography of women's issues in Gilan newspapers with a descriptive-analytical method and relying on library data, documents and publications, and from this point of view, it is considered a new research.

Discussion & Result

Women, as half of the society in Diyar Gilan, were able to appear in the society during the constitutional era. A constitution that recognized their presence. The connecting

point between the efforts of Gilani women and Targhee can be attributed to the press of this country. The press that broke the ranks expressed some progressive ideas on the dynamics of women's presence in the society. The girls and women of Gilani may have experienced relatively better conditions in terms of life in some cases compared to some other provinces, but their lives were not in their most ideal position. Geographically, this land was considered as a gateway for the entry of new ideas and thoughts into Iran, which opened the way for the new thinkers to express their wishes. In the meantime, Armenians and their social and political struggles were also the foundation of this importance. Ahl al-Qalam became a bridge for their sisters in the periodicals of Gilan during the constitutional period. A solid bridge that was sometimes not immune from the turbulence of the river, but they still continued their efforts. Gilani newspapers, in a similar pattern to what was dedicated to women and their problems in Iran in other Farsi-language magazines inside and outside the country, worked hard to shine the light of progress on the lives of Gilani women and girls. This light was sometimes shone into the depths of darkness that women experienced in marriage and married life, sometimes to the dilapidated corner of women in health conditions, and sometimes to get women out of the darkness by taking refuge in culture and literature. But the warmth of this light was more felt in the cold of women's ignorance in the field of education. In the meantime, we should not forget the famous women of Gilan who tried to spread culture, especially education in various ways. The main weapons of women in this matter were literature, publications and the performance of moral shows in the form of women's associations. Most of the content written by women poets that was published in Gilan newspapers of this period was devoted to the necessity of education and its expansion among the girls and women of this region. Education whose importance and value was necessary for the education of an informed and progressive generation.

Conclusion

The results of the research show that several newspapers such as Nasim-Shamal, Jangal, Parvesh, Tolo, Gilan, Amoozgar and Farhang have investigated the situation of women in Gilan in their different issues. Education, health issues, rights, independence, freedom, equality and women's cultural affairs have the most mentions in the field of women in these publications. The education and training of women is the most emphasized for several reasons, including the need to promote awareness among women as future mothers and to replace scientific thinking with superstitions that were the basis of the country's progress. On the other hand, communication with other

thoughts and countries, including trade with Europeans, political and social communication with the Caucasus, and the presence of religious minorities have been influential in the development of progressive views.

Bibliography

- Amouzgar (Journal), No. 14, 04 September 1911: 4. [In Persian]
- Burke, Laura, (2018), *Psychology of Development from Conception to Childhood*, translated by Yahya Seyed Mohammadi, Volume 1, Issue 42, Tehran: Arasbaran. [In Persian]
- Farhang (Journal), volume 1, April 1925: 35, 36, 37. [In Persian]
- Farhang (Journal), Volume 2, May 1925: 64 and 65. [In Persian]
- Farhang (Journal), issue 4, July 1925: 156. [In Persian]
- Farhang (Journal), issue 5, August 1925: 210 and 211. [In Persian]
- Gilan (Journal), No. 42, 12 March 1911: 4. [In Persian]
- Farhang (Journal), No. 51, May 1911: 6. [In Persian]
- Golestan (Journal), No. 1, 22 September 1907: 3. [In Persian]
- Jangal (Journal), No. 3, 25 October 1918: 1. [In Persian]
- Jangal (Journal), No. 5, 26 July 1920: 4. [In Persian]
- Kheyrol Kalam (Journal), No. 72, 25 August 1909: 3. [In Persian]
- Moshir-Salimi, Ali-Akbar, (1956), *Women speakers (from one thousand years ago to today who have spoken in Persian language)*, volume 2, Tehran: Elmi. [In Persian]
- Naheed, Abdul Hossein, (1981), *Iranian women in the constitutional movement*, Tabriz, Ahya. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 51, 24 August 1909: 3. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 60, 16 October 1909: 2. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 3, 4 October 1910: 4. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 7, 11 May 1911: 2. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 11, 23 August 1911: 3 and 4. [In Persian]
- Nasim Shamal (Journal), No. 12, 11 September 1911: 2. [In Persian]
- Osot-Marden, Orizan, (1939), *Women in the New Age* (adapted and translated from *Women and Family*), translated by Rahim Namvar, Tehran: Elmi. [In Persian]
- Parvaresh (Journal), No. 6, 21 February 1924: 2. [In Persian]
- Parvaresh (Journal), No. 18, 20 May 1924: 2. [In Persian]
- Parvaresh (Journal), No. 19, 30 May 1924: 2. [In Persian]
- Parvaresh (Journal), No. 21, 12 June 1924: 2. [In Persian]
- Parvaresh (Journal), No. 31, 20 May 1925: 2. [In Persian]

39 Abstract

Parvareh (Journal), No. 33, 9 June 1925: 4. [In Persian]

Qanoun (Journal), No. 19, No data: 4. [In Persian]

Rabino, Yasant-Louis, (1978), Provinces of Dar al-Marz Iran-Gilan, translated by Jafar Khomamizadeh, Tehran: Iranian Culture Foundation. [In Persian]

Suresrafil (Journal), No. 31, 11 June 1908: 8. [In Persian]

Tong, Rosemary, (2003), "Feminist Ethics", Feminism and Feminist Knowledge, translated by Abbas Yazdani and Behrouz Jandaghi, Qom, Women's Studies and Research Office. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 1, 24 December 1923: 2. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 6, 29 January 1924: 1. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 7, 5 February 1924: 3. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 8, 11 February 1924: 3. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 17, 21 March 1924: 4. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 20, 24 April 1924: 2. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 24, 5 May 1924: 2. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 25, 8 May 1924: 2. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 29, 22 May 1924: 1. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 39, 29 June 1924: 3 [In Persian]

Tolou (Journal), No. 40, 7 July 1924: 3. [In Persian]

Tolou (Journal), No. 53, 10 November 1924: 3 [In Persian].

Tolou (Journal), No. 58, 15 December 1924: 3. [In Persian]

سنخ‌شناسی مسائل زنان در نشریات گیلان دوره مشروطه (۱۲۸۵-۱۳۰۴ش)

نیلوفر حاجت‌پور*

محمد بختیاری**

چکیده

نشریات گیلان دوره مشروطه باورهای فکری تقریباً هم‌مسیری را دنبال می‌کردند و مسلک مشروطه‌طلبی نشریات داخلی و خارجی فارسی‌زبان آن دوره را الگوی راه خود قرار داده بودند. یکی از حیطه‌های قابل توجه اکثر این نشریات توجه به مسائل بانوان در گیلان و نقد سازنده و ارائه راهکار در جهت بهبود اوضاع بود. هدف اصلی پژوهش حاضر که با روش مطالعه کتابخانه‌ای و براساس رویکرد توصیفی-تحلیلی صورت گرفته، بررسی مسائل زنان در روزنامه‌های گیلان دوره مشروطه (۱۲۸۵-۱۳۰۴ه.ش) می‌باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد روزنامه‌های متعددی از جمله نسیم‌شمال، جنگل، پرورش، طلوع، گیلان، آموزگار و فرهنگ در شماره‌های مختلف خودشان به بررسی وضعیت زنان در گیلان پرداخته‌اند. تعلیم و تربیت، مسائل بهداشتی، حقوق، استقلال، آزادی، برابری و امور فرهنگی بانوان بیشترین اشارات در حوزه بانوان را در این نشریات به خود اختصاص داده است. تعلیم و تربیت بانوان به دلایل متعددی از جمله لزوم ترویج آگاهی در طبقه نسوان به عنوان مادران آینده و جایگزینی تفکرات علمی به جای خرافه‌پرستی که زمینه‌ساز پیشرفت کشور بودند، بیشترین تاکید را دارد. از دیگر سوابق ارتباط با دیگر تفکرات و ممالک از جمله تجارت با اروپائیان، ارتباط سیاسی و اجتماعی با قفقاز و حضور اقلیت‌های مذهبی در بارور شدن دیدگاه‌های پیشرو تاثیرگذار بوده است.

* کارشناسی ارشد، تاریخ ایران اسلامی، گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران،
niloufarhjpr@gmail.com

** استادیار، گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران، کد ارکید: 0000-0003-2688-9648
bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir (نویسنده مسئول)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۰

کلیدواژه‌ها: روزنامه، زنان، گیلان، دوره مشروطه.

۱. مقدمه

جرقه انتشار نشریات در گیلان با فعالیت روزنامه‌نگار معروف گیلانی ابوالقاسم افصح‌المتکلمین و چاپ روزنامه «خیرالکلام» در سال ۱۳۲۵ق در رشت زده‌شد. بعد از خیرالکلام نشریات متعدد دیگری بیشتر در رشت و گاهی در دیگر شهرها از جمله انزلی و لاهیجان به خیرپراکنی و آگاهی‌رسانی اهتمام ورزیدند. برخی روزنامه‌ها نیز بیش از یک شماره دوام نیاوردند. تعداد صفحات روزنامه‌های انتشار یافته در گیلان از ۲ تا ۸ صفحه متغیر بود. مجله فرهنگ نیز به ۴۰ صفحه می‌رسید. مطبوعه عروۃ‌الوثقی، سعادت و اتحاد در رشت بار اصلی چاپ روزنامه‌ها را بر دوش می‌کشیدند. اخبار سیاسی گیلان و اطلاع‌رسانی از دیگر ایالات ایران و ممالک خارجه در بیشتر این روزنامه‌ها خودنمایی می‌کرد. در کنار ماهیت سیاسی برخی از آن‌ها، درون‌مایه اجتماعی نیز مورد توجه برخی از روزنامه‌نگاران بود. آموزگار و فرهنگ از جمله این مطبوعات بودند که هدف خود را بر اطلاع‌رسانی در حوزه علم و دغدغه‌های علمی و فرهنگی قرار داده بودند. پرورش با مدیریت میراحمد مدنی و طلوع با سردبیری ابراهیم فخرائی در حوزه‌های سیاسی و اجتماعی فعال بودند. برخی روزنامه‌ها نیز مانند نسیم‌شمال به مدیریت اشرف‌الدین حسینی گاهی با درون‌مایه طنز وضعیت سیاسی گیلان بعد از مشروطیت را پوشش می‌دادند و از توجه به اطلاع‌رسانی اخبار داخلی و خارجه مضایقه نمی‌نمودند. گیلان نشریه‌ای دیگری که در رشت منتشر شد نیز هم خود را بر نشر حوادث سیاسی و اقدامات مجاهدان و انجمن‌های شکل گرفته در گیلان گذاشته‌بود. ساحل‌نجات اولین روزنامه انتشار یافته در انزلی به‌دست افصح‌المتکلمین نیز از همین الگو پیروی می‌کرد. برخی از این نشریات در کنار مسائل سیاسی، به موضوعات اجتماعی و فرهنگی، از جمله مسائل زنان توجه داشتند. نشریات گیلان در پی پاسخ به پرسش‌های زیر مورد مطالعه قرار گرفت: عملکرد نشریات گیلان دوره مشروطه در بازتاب مسائل زنان چگونه ارزیابی می‌شد؟ چه مواردی از مسائل زنان بازتاب بیشتری داشت؟ توجه روزنامه‌ها در حوزه مسائل بانوان در تعلیم و تربیت بازتاب داشت. نقد وضعیت موجود و نگاه تحلیلی به وضعیت زنان در اجتماع در حیطه‌های مختلف خاصه فرهنگی و اجتماعی در مقاله‌های منتشر شده در جراید گیلان پررنگ بود. تکاپوهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در دوره مدنظر و تشکیل انجمن‌های فرهنگی توسط مردان و زنان گیلانی که به همراهی برخی از مردان نواندیش این دیار دل‌گرم بودند در انتشار مسائل و دغدغه‌های بانوان در روزنامه‌های

گیلان دوره مشروطه تاثیرگذار بود. علاوه بر تعلیم و تربیت که در تاسیس مدارس نوین دخترانه در این سرزمین موثر بود؛ تاکید به آزادی، برابری و بهداشت بانوان نیز در این جراید خودنمایی می‌کرد. در مجموع نشریات گیلان منبع مهم برای فهم و درک زیست مردمان آن دوران خاصه مسائل بانوان گیلانی هستند.

در مورد بازتاب مسائل زنان در نشریات گیلان بررسی ویژه و مستقلى انجام نشده است. اما در خصوص تاریخچه نشریات گیلان می‌توان آثاری را برشمرد. کتاب *تاریخ جراید و مجلات گیلان (از آغاز تا انقلاب اسلامی)* از فریدون نوزاد به معرفی و بازشماری جراید، از اولین روزنامه منتشر شده در گیلان تا پایان پهلوی دوم همت گماشته، اما در این اثر به بررسی تحلیلی روزنامه‌ها در حوزه‌های مختلف از جمله بانوان پرداخته نشده است. افضل افشاری در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «بررسی اوضاع فرهنگی گیلان (از انقلاب مشروطیت تا به قدرت رسیدن رضاشاه)» به بررسی وضعیت اجتماعی گیلان با تکیه بر نشریات و مدارس نوین پرداخته است اما این اثر تاکید اصلی را بر روند اجتماعی شرایط در گیلان به صورت اجمالی داشته است و بجز اشاراتی به مدارس نوین دخترانه، به بررسی مسائل بانوان نپرداخته است. سالار رفیعیان نیز در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی اوضاع اجتماعی گیلان در اعلانات روزنامه‌های محلی (در دوره مشروطه از ۱۳۲۴ تا ۱۳۳۰)» به بررسی آماری و تحلیلی اعلانات مندرجه در چهار روزنامه خیرالکلام، ساحل نجات، آموزگار و گیلان پرداخته است و بیشترین تاکید وی به بررسی اعلانات و آگهی‌های نشریات نام برده از منظر علومى چون تبلیغات، زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی بوده است.

پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای، اسنادی و نشریات، به بازتاب مسائل زنان در روزنامه‌های گیلان می‌پردازد و از این منظر پژوهشی نوین محسوب می‌شود. در مورد جامعه آماری و شیوه نمونه‌گیری در پژوهش حاضر باید گفت که در ابتدا همه نشریات منتشر شده در گیلان در فاصله زمانی پیروزی انقلاب مشروطه تا روی کار آمدن رضاشاه (۱۲۸۵-۱۳۰۴ش) مورد بررسی قرار گرفته‌اند و سپس از میان آنها تنها به نشریاتی که در مورد زنان مطالبی را منتشر کرده‌اند، تمرکز شده است. در مورد انواع مسائل و موضوعات مرتبط با زنان هم که در این نشریات مورد توجه قرار گرفته، مسائلی که بیشترین فراوانی را داشته و در اغلب نشریات مورد بحث قرار گرفته، به عنوان نمونه آماری انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. زنان گیلان در عصر مشروطه

نام گیلان در رویدادهای تاثیرگذار تاریخ معاصر ایران و در بزنگاه‌های مهم سیاسی به چشم می‌خورد. موقعیت ویژه‌ی جغرافیایی سبب تاثیرات در جهت مثبت و پاره‌ای اوقات منفی بر این دیار سرسبز گردیده است. تعاملات مختلف با سرزمین‌های هم‌جوار خاصه در عصر قاجار مرسوم بود. این معاشرت‌ها و از سویی حضور مردمانی از سرزمین‌های دیگر از جمله قفقاز و ارمنستان با دلایل متنوع سبب گردید گیلان در حیطه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... از جنبش و جوش کافی برخوردار باشد.

اما وضعیت زنان در شرایط موجود چگونه بود؟ فرودستی زنان در طول تاریخ با انحنا و شدت‌های مختلف، در سراسر جهان به عنوان امری طبیعی دیده شده است. یکی از عوامل مهم در سرکوب این قشر، تفاوت‌های طبیعی‌شان با مردان در ادوار مختلف بود. اما میزان شدت و حدت آن در برهه‌های مختلف، تفاوت‌هایی داشت. در ایران نیز این مسیر هیچ‌گاه برای بانوان هموار نبوده است. حوادث تاریخی متنوعی که خاک این مملکت از سر گذرانده است تأثیر مستقیمی بر این قشر طردشده داشت. در دوران قاجار اما این فراز و فرود محسوس‌تر بود و به نوعی، بعد از مشروطه، دروازه‌ی جدیدی به روی بانوان گشوده شد. شیوه‌ی زندگی اجتماعی در ایران عصر قاجار نیز تا حدودی بر نحوه‌ی تقسیم‌بندی‌های جنسیتی تاثیرگذار بود. این تکاپوها که شامل وضعیت تعلیم و تربیت دختران، جایگاه اجتماعی، بهداشت و... می‌شود، پیش از مشروطه محلی از اعراب نداشت. از سویی جایگاه زنان گیلانی در دوره مشروطه، در برخی موارد با هم‌جنسانشان در مناطق دیگر تفاوت‌ها و شباهت‌هایی داشت. تشکیل جمعیت‌های فرهنگی، سکونت خارجی‌هایی که با اهداف متنوع خاصه در رشت و انزلی اقامت داشتند، فعالیت‌های فرهنگی آرامنه و حضور روشنفکران ترقی‌خواه در گیلان از جمله عوامل موثر تحرک و پویایی زنان در گیلان بود. انجمن‌های زنان در دوره مشروطه ابزاری برای گسترش اندیشه‌ی حق‌جویی بانوان ایرانی خاصه در طبقات شهری بود. این انجمن‌ها به حدی از تکاپو برخوردار بودند که سعی در اثرگذاری مثبت در جهت حفظ اصول مشروطیت کنند. همچنین این مهم یکی از معدود راه‌های آزادی بود که زنان برای حضور فعال در جامعه با بن‌بست روبه‌رو نمی‌شدند. از جمله انجمن‌های مرتبط با زنان می‌توان انجمن مخدرات وطن، انجمن آزادی زنان و پیک سعادت نسوان را برشمرد. انجمن مخدرات وطن، در سال ۱۳۲۸ق در تهران تأسیس شد. اقدامی که بعدها در رشت نیز عملی شد و تقریباً اهداف مشابهه با نحله‌هایی گاهاً متفاوت را دنبال می‌کرد. (ناهید، ۱۳۶۰: ۱۰۷). حضور بانوان نامور گیلانی از جمله مرضیه

ضرابی، روشنگر نوع‌دوست، تاج‌ماه (آفاق‌الدوله) که در حیطه‌های متنوع فرهنگی از قبیل انتشار روزنامه، تاسیس مدارس نوین، ادبیات و اجرای تئاتر به‌سان زنان فرهنگ‌پرور دیگر مناطق ایران فعالیت می‌کردند در این دوره چشم‌گیر بود. خاصه فعالیت نوع‌دوست در پیک سعادت نسوان. فعالیت بانوان تنها در امور اجتماعی و فرهنگی محدود نمی‌شد و در عرصه اقتصادی یکی از مهره‌های مهم برای تولید خاصه در مزارع برنج، چای و ابریشم بودند. بیشتر وظایف برای کشت برنج بر دوش زنان روستائی گیلانی سنگینی می‌کرد. رابینو کنسول انگلستان در رشت به این مسئله اذعان دارد.

با وجود این (زنان) خیلی بیشتر از مردان کار می‌کنند. در فصل برنج اگر کسی به گیلان سفر کند به هر سو نظر افکند، زنها را در برنجزارها خواهد دید. آنها در حالیکه لباس خود را تا رانهایشان بالا زده‌اند، در زیر آفتاب سوزان نشای برنج را به مزارع منتقل می‌سازند (رابینو، ۱۳۵۷: ۱۸).

۳. بازتاب مسائل زنان در روزنامه‌های گیلان

با توجه به روح نوین و ترقی‌خواه مشروطه در ایران، مباحثی که پیش از آن به دلایل عرفی یا شرعی مجالی برای اظهار نداشت، در عصر مشروطه شکوفا گشت. روزنامه‌های فارسی زبان از یک سو و عملکرد طبقه روشنفکر از سوی دیگر در جوانه‌زدن بذر دغدغه زنان تاثیرگذار بود. ارتباط با جهان، خارج از چارچوب‌های داخلی سبب رشد و نمو دیدگاه‌های جدید خاصه در نشریات شد. روزنامه‌هایی از جمله قانون، صوراسرافیل، دانش و... هر کدام به نوبه خود به مسائل بانوان توجه نشان دادند. تلاش برای بهبود سطح کیفی زیست زنان در اکثر روزنامه‌های مشروطه مشاهده می‌شد. قانون از «تربیت زنها به عنوان مربی اطفال» سخن راند (قانون، ش ۱۹، بی تا: ۵). عمده مطالب ذکر شده در دانش مسائلی از قبیل بچه‌داری، تربیت اطفال توسط مادران، رعایت بهداشت فردی، نحوه برخورد با همسران و حتی توصیه‌هایی برای کار زنان بود. صوراسرافیل نیز با عباراتی کنایه‌آمیز مشکلات بانوان مانند عدم فرصت برابر تعلیم و تربیت را نقد می‌کرد (صوراسرافیل، ش ۳۱، ۱۱ جمادی‌الاولی ۱۳۲۶: ۸). جراید گیلان نیز از این قائده مستثنی نبودند و بیان مسائل بانوان یکی از دغدغه‌های مهم آنان بود. بازتاب مسائل زنان در روزنامه‌های گیلان با محوریت شهر رشت را می‌توان در چندین حوزه تقسیم‌بندی کرد. تعلیم و تربیت، مسائل بهداشتی، حقوق، استقلال و امور فرهنگی از جمله این حوزه‌ها بودند.

۱.۳. تعلیم و تربیت بانوان

بیشترین حمایت از مسائل زنان، در تعلیم و تربیت‌شان خلاصه می‌شد. نشریات گیلان هر کدام بنابر مسلک پیش‌رویشان از این موضوع در قالب‌های مختلف صحبت می‌کردند. لزوم برابری تعلیم و تربیت برای طبقات مختلف اجتماعی و جنسیتی، انتقاد از وضعیت معارف و نقد از محتوای تدریس شده در مکتب‌خانه‌ها، تشویق به بسط مدارس نوین در گیلان، نگاه مقایسه‌ای درباره‌ی وضعیت تحصیل در جامعه در قیاس با سرزمین‌های هم‌جوار و لزوم احداث هر چه بیشتر مدارس مجانی و اجباری از جمله این مسائل بود. این موضوع در بازتاب مسائل زنان نیز خودنمایی می‌کرد. آگاهی از شرایط پیرامون، سوادآموزی، خروج بانوان از انزوایی که گریبانشان را گرفته بود، احداث مدارس خارجی با محوریت مذهبی، شکل‌گیری نحله‌های فکری پیشرو در جهت حضور کیفی زنان در جامعه را می‌توان از مهم‌ترین این دلایل دانست. این جراید از روش‌های متعددی در جهت تبلیغ و تشویق هر چه بیشتر معارف در میان نسوان بهره می‌بردند. درج اعلان‌ها از مدارس تازه تاسیس دخترانه یکی از آن‌ها بود. در شماره‌ای از خیرالکلام گزارشی کوتاه از حضور میرزا عبدالحسین منتظم السلطنه که تحصیل کرده ممالک غربی بود، ارائه گردید. روزنامه خیرالکلام حضورش را غنیمت شمرده و برای شهر رشت سودمند تلقی کرد. از سویی حضور همسر پارسی‌اش که به اسلام گرویده، برای بانوان رشتی ارزشمند بود. حضور ایشان در رشت برای بانوان گیلانی از این حیث ارزشمند بود که تصمیم بر تاسیس مدرسه نسوان داشت و می‌گفت: «خواهران کوچک ما هم بتربیت کامله برخوردار شوند» (خیرالکلام، ش ۷۲، ۸ شعبان ۱۳۲۷ق: ۳).

در شماره در شماره ۱۹ پرورش اعلانی از برگزاری امتحان تصدیق‌نامه رسمی ابتدایی برای بانوان منتشر گشت. این اعلان از برگزاری امتحانات شش‌ساله ابتدایی مدارس دوشیزگان دولتی که در تاریخ ۲۶ جوزا ۱۳۰۳ش (۱۳۴۲ق) برگزار می‌شد، خبر داد. (پرورش، ش ۱۹، ۲۵شوال ۱۳۴۲ق: ۲).

مقایسه وضعیت معارف در ایران و گیلان با دیگر سرزمین‌های مرفعی امری رایج در روزنامه‌های گیلان بود. نسیم‌شمال در این مورد پیش‌تاز بود. در ستونی که روزنامه نسیم‌شمال درباره تحصیل دختران چاپ کرده بود، بهبود اوضاع را برای دختران مطبوع پیش‌بینی کرده و معتقد بود «بلکه برای دخترهای نارس ما مدارس دخترانه تاسیس نمایند، بلکه دخترهای ما هم مثل دخترهای فرنگستان مستغرق انوار علم و معرفت گردید» (نسیم‌شمال، ش ۵۱، ۷ شعبان ۱۳۲۷ق: ۳). در شماره‌ای دیگر در ستون اخبار خارجه تعداد مدارس دخترانه در ایالت

واشنگتن آمریکا را بررسی می‌کند. «در سال گذشته خرج مدارس ملی فقراء مجانی به هفتصد کرور تومان رسیده عدد دختران که در مدرسه درس می‌خوانند داخل به هجده کرور و پسران نیز به هجده کرور رسیده» (نسیم‌شمال، ش ۳، ۲۹ رمضان ۱۳۲۸ق: ۴). تعداد زنان معلم نیز تقریباً با مردان معلم نزدیکی می‌کرد. «و چهارصد هزار معلمین زنانه و صدوپنجاه هزار معلمین مردانه در دویست و هشتاد هزار مدرسه بتعلیم اطفال مشغول بوده‌اند امسال بیشتر شده این است اکتساب معارف و تحصیل علوم در خارجه پس (وای بر وطن وای بر ما)» (همان). در شماره‌ای دیگر با عباراتی تدریس دختران را حیاتی اعلام کرده و به شدت بر آن تأکید می‌کند. «دخترها باید درس بخوانند. دخترها باید درس بخوانند» (نسیم‌شمال، ش ۱۱، ۲۷ شعبان ۱۳۲۹ق: ۴).

تعلیم و تربیت زنان به عنوانی نیمی از جمعیت که به انزوا رفته بودند بنابر دلایل مختلف قابل تجزیه و تحلیل بود. روزنامه طلوع در ستونی به عنوان «زن با دستی گهواره و با دستی عالم را حرکت می‌دهد» این مهم را به زیر ذره‌بین برده بود. زن و جایگاهش در طول تاریخ در ابتدا توسط نگارنده شرح داده شده و نکته جالب در آن، اشارات تماماً مثبت و بیان ویژگی‌های زنانه در جهت ارزش‌گذاری مثبت‌اش بود. «یکی زن را چشمه حیات میداند و دیگر منشا سعادتش میخواند- دسته میگویند: زن رهبر نجات هر قومی است و جماعتی معتقدند که او محراب طبیعت و محل پرستش معبود است» (طلوع، ش ۷، ۲۸ جمادی‌الآخر ۱۳۴۲ق: ۳). در ادامه ضمن ترسیم نگاه شاعرانه از زن، مقام ایشان را برابر با مردان دانسته که البته موانعی چند سبب عدم شکوفایی آن گردیده بود. «زن رکن معظمی از ارکان زندگانی و در عالم اجتماع دارای مرتبه ارجمند و مقام مهمی است» (همان). در این لحظه است که اذعان می‌دارد تعلیم و پرورش زنان سبب دوری جامعه از بدبختی و فساد می‌شود. در واقع نویسنده یکی از معضلات جامعه را در عدم بسط تعلیم و تربیت نسوان گمان می‌کرد. از طرفی ارتباط مستقیمی میان کنار رفتن پرده جهل از میان دیدگان مردان از نظر نوع نگاه و برخورد با بانوان و رواج دانش و معارف متصور شده بود.

زن بعلت خصایص طبیعه خود در چنگال مرد مقهور و از قدیم‌الایام همیشه سلطه و اقتدار رجال بارهای سنگینی بر دوش او نهاده است- همه جا در نظر مردان زن قابل اعتناء نبود مگر وقتیکه انوار دانش و معارف پرده تاریک تکبر و غرور را دریده و... این دُر گرانها را بایشان شناسانیده است (همان: ۴).

لحن نوشتاری متن بسیار مستقیم و رنگ‌وبوی زنانه داشت. از دیگر سو درون‌مایه حمایت‌گرایانه به طبقه زنان، در کلماتش هویدا بود. نکته‌ی جالب این تحلیل مقایسه وضعیت

زنان در قبل از اسلام و دوران اسلامی بود. «در ملل قدیمه زن ... بجز اطفاء شهوات نفسانیه و تحمل شداید و شنیدن فرمایشات مردان بعقیده ایشان فایده و ثمری از او منظور نبود» (همان). از طرفی برخلاف برخی عقاید، دیانت اسلام در برخی غرا را سبب مقدس‌پنداشتن زن دانسته که تا حدودی سبب تعدیل در اوضاع زنان می‌شد. اما دلیل به انزوارفتن زنان چه بود؟ نویسنده نه تنها اسلام بلکه دوری از آئین این دین و عدم انجام وظایف محول‌شده به مردان بنابر دین اسلام را سبب تنزل مقام زن می‌داند.

بسی موجب تأسف و بدبختی است که با تدین به دیانت متین و مبین اسلامی وظایفی که مردان ما درباره زنان خویش دارند ایفا نموده و زن را که مایه سعادت و هدایت جامعه بحیات ابدی و جاویدان است به بجهالت کنونی و فساد اخلاقی نگاه داشته (همان).

در واقع ضدیت شکل‌گرفته درباره‌ی جایگاه زنان را در تناقض با دیانت متصور می‌شود و افراط و تفریط را یکی از علت‌های وضعیت کنونی زنان اعلام می‌کند. «... حال آنکه تجدد و اسلام از این تصورات و توهمات دور و طریق دیانت و تمدن از این اوهام منزّه مبرا است» (همان). در پایان با درخواست گسترش تعلیم و کسب اصول زندگانی و از طرفی بازتعریف مقام زن به دنبال ارج نهادن به هویت سازنده او در اجتماع است.

انتقاد از موانع پیش‌روی تحصیل دختران و پسران را که یکی از آن‌ها برخی از روحانیون مذهبی بود در برخی از نشریات بازتاب گردید و تنها مشکل مخالفت این قشر نبود. «با این تفصیلات پس برای چه در این شهر که همه شیعه و مسلمان مذهبند یک قرائتخانه صحیح ملی یک مریضخانه یک معلمخانه یک مکتبخانه دخترانه برای اطفال نداریم!» (نسیم‌شمال، ش ۷، ۱۲ جمادی‌الاول ۱۳۲۹ق: ۲). از دیگر سو به انتقاد تفکراتی که بنابر شرع با تحصیل دختران مخالفت می‌کردند نیز واکنش نشان می‌داد. «چرا در روزنامه نسیم‌شمال نوشتید که دخترها باید درس بخوانند حال اینکه شنیدیم صدای زن را نامحرم نباید بشنود» (نسیم‌شمال، ش ۱۲، ۱۷ رمضان ۱۳۲۹ق: ۲). در نقد این مسئله از نگاه اسلامی پاسخ می‌دهد و مثالی از خطبه زنان در بازار شام در حضور چندین هزار تماشاگر را می‌آورد و از سمت دیگر تحصیل را از منظر پیامبر بر هر زن و مردی واجب می‌داند (همان).

در مجموع با ذکر اعلاناتی از عملکرد مدارس دخترانه، انتشار مقالاتی در خصوص حضور موثر بانوان در اجتماع که با تعلیم و تربیت میسر می‌گشت، تشویق دست‌اندرکاران ترویج علم در میان زنان و دختران، جراید گیلانی وظیفه خود را در ترویج تعلیم و تربیت زنان و دختران انجام

داده‌اند. برخی از نویسندگان تعلیم و تربیت را روزه‌ای برای رسیدن به استقلال زن عنوان می‌کردند.

تعلیم و تربیت متناسب بزین استقلال اعطا مینماید، برای اولین بار در تاریخ زن نیز لذت استقلال را می‌چشد، قوت و نیروئی در خود حس میکند که او نیز دارای یک سلسله استعدادهایی است که باید آنها را برای تکامل تمدن بکار برد (اوسوت ماردن، ۱۳۱۸: ۴).

۲.۳ نقش مادران در تربیت اطفال

علت دیگری که زنان و تعلیم و تربیتشان در روزنامه‌های گیلان تشویق می‌شد، پرورش اطفال و نسل بعدی در دامان مادرانی عالم بود. لزوم توجه به اطفال و تربیت صحیحشان یکی از دغدغه‌های روزنامه‌های گیلانی بود. اهمیت علم برای نگارنده روزنامه گلستان چنان ارزشمند بود که در همان شماره نخست به دنبال روشنایی و تاباندن نور معرفت به مملکت بود. اطفال و تحصیل‌شان منوط به تشکیل مدارس صحیح بود و از علما علم و سیاست درخواست احداث مدارس برای اطفال را داشت. «تشکیل مدارس صحیح جهت نوبادکان وطن مقدس نمایند و از اشخاصی که در سال مبلغ خطیری جهت تحصیل اطفال خود بخارجه میدهد، جلوگیری نمایند» (گلستان، ش ۱، ۱۴ شعبان ۱۳۲۵ق: ۳). اطفال و اهمیت آگاهی‌شان منوط به فضای پرورش یافته در آن نیز بود. در جرایدی که لزوم تعلیم و تربیت برای بانوان را حیاتی می‌دانستند، توجه به هویت مادرانه و تربیت اطفال یکی از عوامل بسط مدارس دختران بود. آموزگار در شماره‌ای که ازدواج و بی‌دانشی زنان را عامل فلاکت می‌دانست و اهمیت تعلیم و تربیت را حیاتی؛ به اطفال و تربیتشان در دامان مادرانی آگاه با تکیه بر حدیثی از پیامبر تاکید داشت و تعلیم زنان را در تربیت اطفال و شیردهی آنها ضروری می‌دانست.

علاوه بر اینها چون زنان از بدو تولد اولاد آدم متصدی تربیت و شیردهی اطفالند اخلاق آنان در قلب اطفال قهری جای‌گیر میشود لذا علم و تربیت از برای زنان نهایت لزوم را دارد و لذا مطابق حدیثی که در اصول کافی است پیامبر حاتم میفرماید ... زنان احمق و نادانرا برای شیردهی بچهای خود اختیار ننمائید (آموزگار، ش ۱۴، ۱۰ رمضان ۱۳۲۹ق: ۴).

نسیم‌شمال نیز به این موضوع در شمارات متعدد توجه نشان داده و در ستونی با عنوان «انجمن مادران» به اهمیت نقش مادر برای ترقی فرزند مطالبی را ارائه نمود بود. «اساس ترقی فرزند همان مادر با عقل و علم است و مادر جاهل بی‌علم سبب نادانی و جهالت طفل میشود»

(نسیم شمال، ش ۱۱، ۲۷ شعبان ۱۳۲۹ق: ۳). نویسنده تاسیس مدارس، چاپ کتاب‌های راهنما جهت پرورش و تربیت اطفال که به مادران در این امر کمک‌کننده بود را پیشنهاد نمود (همان). در روزنامه طلوع در شماره‌های متعدد اهمیت و ارتباط گسترش مدارس دخترانه با نقش مادری و تربیت نسل بعدی، مهم تلقی شده است. در مقاله‌ای با عنوان «دامن مادر» به بررسی مقام مادر در تربیت فرزند از نگاهی نو پرداخته و ارتباط بین این دو را اولین قدم برای گسترش تربیت و تعلیم اعلام می‌کند. طبق الگویی که اکثر جراید گیلان مشروطه دنبال می‌کردند، در ابتدا جهالت محکوم شده و تحصیل، مسیری برای مصون ماندن بشر از جهالت در طول تاریخ مطرح می‌شود. مدنیت را نتیجه تلاش نسل‌های پیشین دانسته و حفظ آن وظیفه انسان امروزی بود. برای وضعیت اسفناک تعلیم در ایران به دنبال چاره‌جویی بود هرچند اجحاف ظالمین و لاقیدی صاحبان قدرت، عامل اصلی عقب‌ماندگی مملکت بود اما آموزش و وجود مدرسه برای توسعه ضروری بوده و موانع در مسیر اندک نبود (طلوع، ش ۱۷، ۱۴ شعبان ۱۳۴۲: ۴). سنگ بنای تعلیم و تربیت در جامعه را ۳ رکن اصلی معرفی می‌کند. دامن مادر، مدرسه و جامعه و معتقد است ملتی که سنگ بنای خود را مستحکم نماید به سعادت خواهد رسید. «در دامن مادر یاد می‌گیرد- در مدرسه تکرار می‌کند- در جامعه ملکه مینماید- چنین ملتی عالم زائیده میشود عالم زندگانی میکند- عالم می‌میرد» (همان). نقش مادر در معدود نشریات آن دوران و در این روزنامه، حیاتی و اصلی عنوان شده و نگارنده معتقد است نخستین قدم‌های تربیت کودک با کمک مادر برداشته می‌شود. «مادر دانشمند عالمه حمل می‌گیرد و با علم جنینش را مواظبت میکند و با دانائی میزاید- شیر را با علم توأم کرده بکودک و فرزند عزیزش مینوشاند و با علم بزرگش میکند و عالم مدرسه‌اش می‌فرستد» (همان). در توصیف اهمیت مقام مادر تا حدی پیش می‌رود که ادغان می‌دارد اگر مادران، اولین فردی که طفل او را به عنوان الگوی رفتاری و اخلاقی خود قرار می‌دهد عالم نباشند دو رکن دیگر یعنی مدرسه و جامعه نمی‌تواند به سرمنزل مقصود برسد.

مدرسه هر چند وفور و زیاد باشد توانا نیست که همه افراد را بپذیرد و تربیت نماید و بر فرض هم که پذیرفت باز قدرت ندارد که اثرات تربیت خانوادگی و مادر را اغلب زایل و محو نماید. آنوقت نتیجه این میشود که دانشمندان در اقلیت می‌افتند (همان).

ناقص بودن دو رکن پیشین به عقیده نگارنده سبب می‌شد جامعه نیز در ضعف و زبونی خود باقی بماند. با توجه به اهمیتی که دامن مادر برای تربیت کودک ایفا می‌کرد نیاز به تربیت

سنخ‌شناسی مسائل زنان در نشریات گیلان ... (نیلوفر حاجت‌پور و محمد بختیاری) ۵۱

دختران به عنوان مادران آینده به امری ضروری تبدیل می‌شد که نویسندگان به آن تاکید ویژه کرده‌است.

نسل حاضر اگر خواهان بقاء و دوام خود است باید با تمام جدیت و سعی بتعلم اولاد انان خود بکوشد و مدرسه دوشیزگان و دختران را برهر چیز مقدم شمارد تا بتواند حیات خود را حفظ و نسل خود را از زوال مصون بدارد (همان).

در کنار تربیت علمی، تربیت اخلاقی دختران در مدرسه برای این‌که در آینده اکثر آنان باید نقش مادری را برعهده می‌گرفتند، قابل توجه بود. از مدیر مدرسه نسوان نمره یک در رشت در ستونی در تشریح تعلیم و تربیت دختران در روزنامه جنگل مطلبی چاپ شده بود که به محتوای تعلیمی مدرسه اشاراتی داشت. «... به غیر از تدریس ابتدایی، علم خیاطی و هنری یدی از قبیل (طوری‌بافی، جوراب‌بافی، مرواریددورزی، گل‌دوزی، نقشه‌کشی)، علم خانه‌داری و درس اخلاقی را هم آموخت» (جنگل، ش ۵، ۱۰ ذی‌عقده ۱۳۳۸: ۴). وی تربیت و تعلیم دختران را حتی مهم‌تر از پسران نیز متصور می‌شد که یکی از دلایل آن تربیت نسلی آگاه و به‌دور از خرافات بود. مادر به عنوان نخستین مأمّن کودک تاثیر شگرفی در شکل‌گیری هویت‌اش بر عهده داشت. امری که از طرف اهل معارف مورد توجه قرار گرفته بود.

اگر به دیدی حقیقت نظر شود تربیت و تعلیم دختران لازم‌تر از پسران است، زیرا آنان مادر گردند و اولاد پرورش دهند و اول مربی طفل، مادر است... پس ثابت و مبرهن شد که دختر بی‌تعلیم و تربیت، چون مادر گردد، سبب جهل و نادانی و عدم تربیت کثیر شود (طلوع، ش ۵۸، ۱۸ جمادی‌الاول ۱۳۴۳: ۳).

در مجله فرهنگ که دین خود را برای احقاق حقوق زنان به بهترین شکل ممکن ادا کرده است در شماره اول سال دوم که بعد از وقفه‌ای چندساله منتشر گشت، در ستونی با تیتراژ «بچه‌داری» تربیت کودک را با میزان آگاهی مادر گره زده و علم مادر برای تربیت صحیح فرزند را عامل سازنده می‌پندارد. ناآگاهی علمی مادران سبب می‌شود که فرزندان به روش صحیحی پرورش و تربیت نیابند. نویسندگان در آخر اعلام می‌کنند که «طرز پرورش اطفال فوق‌العاده غلط و خطرناک است» (فرهنگ، ش ۱، حمل ۱۳۰۴: ۲۶). با نگاه مقایسه‌ای به آنچه روزنامه‌های گیلان درباره‌ی مادران و فقدان آگاهی بازتاب داده‌اند، تفاوت‌ها اندکی مشاهده می‌شود. در مطبوعاتمان مانند طلوع، پرورش و فرهنگ اظهار مسائل زنان نه بر دوش خودشان بلکه بر دوش جامعه محول شده و به عدم احقاق حقوق بانوان در جامعه و فقدان حضور علم در تربیت

اطفال تاکید شده‌است. در واقع نشریاتی که در سال‌های پایانی مشروطه متهمی می‌شود نگاه تقریباً مشابهی در ریشه‌یابی مشکلات زنان داشتند. نکته قابل تأمل دیگر این است که مادر و اهمیت تربیت کودکان مورد تاکید روانشناسان متعدد قرار گرفته و نظریات متعددی در این مورد مطرح شده است. از نظریات روان‌کاوی فروید گرفته که از جمله اولین افرادی بود که تاثیر رابطه اولیه والد-فرزند را بر رشد بسیار موثر اعلام کرد تا «نظریه یادگیری اجتماعی» توسط روانشناس مطرح آلبرت بندورا بیان گردید و او سرمشق‌گیری (به تقلید یا یادگیری مشاهده‌ای نیز معروف است) را به عنوان منبع قدرتمند رشد اعلان کرد (برک، ۱۳۹۸: ۳۴).

در دیدگاه‌های فمینیستی اخیر نیز به رابطه مادر-فرزندی توجه شده و آن را الگویی اطمینان‌بخش معرفی می‌کنند. «ویرجینیا هلد (۱۹۹۳)، کارولین وایت‌بک (۱۹۷۴/۵)، و سارا دیک (۱۹۸۰)، همگی ارتباط مادر و فرزند خوب را الگوی اطمینان‌بخش هر ارتباطی می‌دانند» (تونگ، ۱۳۸۲: ۱۷۲). هر چند در گفت‌وگوهای امروزی نسبت به این عقیده اختلاف نظر وجود دارد و صرفاً معرفی این نوع الگو را به عنوان الگوی ایده‌آل نقد می‌کنند.

نقادان فمینیست راجع به کفایت رابطه مادر و فرزند مناقشه می‌کنند. به نظر آن‌ها، در یک جامعهٔ مردسالار، مادران همواره زبانی غرق خطا، توقعات و مطالبات شمرده می‌شوند. آن‌ها تردید دارند که لازم باشد غیر از زبانی خاص، همه از مادری که همه هستی خود را فدای فرزند کرده و برای خدمت به او نیازهای خود را نادیده می‌گیرند، پیروی کنند (همان: ۱۷۳).

در واقع الگوی رفتاری درست را تنها در رفتار مادر-فرزندی محدود نمی‌کنند. «بلکه مردم باید رابطهٔ دوستی خوب را سرمشق روابط خود قرار دهند» (همان).

نویسندگان متعددی نیز به اهمیت تعلیم مادرانی عالم تاکید کردند. اسوت ماردن یکی از آن‌ها بود. «آری بهتر این بود عالیترین فرصت تعلیم و تربیت صحیح بزن اعطا گردد زیرا سرنوشت جامعه بشری بسته بوضع حال مادران افراد بشر می‌باشد...» (اسوت ماردن، ۱۳۱۸: ۵) در نتیجه اگر گفته شود که مقالات روزنامه‌ها هاه گیلانی در آن عصر با دلایلی منطقی به طرح موضوعاتی از این قبیل پرداخته‌اند راه به بی‌راهه نرفته‌است.

۳.۳ حقوق زنان

نشریات گیلان در خصوص حقوق زنان آگاهی‌بخشی داشتند. بیشترین تاکید در این حوزه به مسئله ازدواج و حق تحصیل یکسان با پسران از حیث تعداد مدارس و معلمان و استقلال و آزادی زنان بود.

۱.۳.۳ ازدواج

در مورد زنان و مجموعه حقوقشان در جراید گیلانی برخی از اشارات به طور موجز به چشم می‌خورد. یکی از آنان موضوع ازدواج زنان بود. نویسنده روزنامه آموزگار به تحلیل علل عدم کامیابی ازدواج به معنای واقعی در ایران آن دوره می‌پردازد. در ابتدای مقاله به اهمیت مسائل زناشویی در ادیان و اقوام مختلف می‌پردازد. این اهمیت به حدی زیاد بود که هر قوم و فرقه‌ای، قوانینی مشخص برای آن مقدر کرده بودند که تعدی از حدود آن قوانین سبب دوری‌شان از اصل نجابت می‌شد. از دیگر سو جشن و شادمانی برای وصلت به ارزشمندی این اتفاق برای زن و شوهر باز می‌گشت. یکی از علل برای قدردانی این اتفاق، یافتن شریک و همراه برای ادامه مسیر زندگی بود. «که هر یک از عروس و داماد در آن شب از برای زندگی خود دارای معاون و شریکی می‌شود» (آموزگار، ش ۱۴، ۱۰ (رمضان ۱۳۲۹ق: ۴). این جشن آغاز همدلی و دوری از مخفی‌کاری است. اما این مهم در ایران آن دوران برای دو طرف کاملاً متفاوت بود. «اول شب سیاه‌روزی است که ای کاش زن و مرد پشت و کمک یکدیگر در زندگی نمی‌شدند، باری سربار یکدیگر هم نمی‌شدند» (همان). نگارنده که نامی از وی در انتهای مقاله نیست، آغاز ازدواج را شروع نزاع هر روزه زوجین و عدم الفت و مهربانی میان آن دو متصور می‌شود اما علت چه بود؟ در نگاه اول شاید ریشه را در عدم آگاهی میان دو طرف در نحوه‌ی تعامل و زیست با یکدیگر و عدم نگاه برابر به حقوق زنان و مردان در عرف و جامعه سنتی دوران قاجار متصور شد اما روزنامه‌نگار مشکل اصلی را بی‌دانشی و ناآگاهی نسوان می‌داند. «گمان اینکه این فلاکت و بدبختی از خاصیت زناشوئی است غافل از اینکه بی‌تربیتی و بی‌دانشی زنانست» (همان). در گفت‌وگوهای امروزه فمینیستی اگر نگاه تحلیلی به آن دوران اتفاق افتد شاید علت را نه زنان و بی‌دانشی آنان به عنوان عامل اصلی، بلکه عدم قوانین حمایت‌گرایانه از زنان، سنت و جلوگیری از حضور فعال زنان در جامعه و عدم سیاست‌های حاکمیت برای ترویج آموزش و پرورش دختران و زنان دانست. در واقع بی‌دانشی زنان علت نیست بلکه مجموعه عواملی که شاید بانوان، خود منشأ آن نبودند به عدم آگاهی و تعلیم زنان

منجر می‌شد اما شاید در ظرف زمانی عصر قاجار، نویسنده مسیر را به بی‌راهه نرفته‌بود. عدم فراگیری دانش در نسوان یکی از معضلات جامعه در آن عصر بود. اما راهکار چه بود؟ علم زنان راه‌حل بود. علم و تربیت زنان است که «مایه آسایش پسران آدم است» (همان). در واقع زن را عامل اصلی مشکلات زناشویی مطرح می‌کند. «علم و تربیت زنان مایه نجابت و عفت آنانست چه بدون علم و تربیت مقصود از زن و شوهر را نمی‌فهمند و آن الفت و یگانگی زن و شوهری در میان نماند» (همان) و آگاهی و تربیت زنان عامل سعادت مردان مطرح گردید. در این میان برای مردان وظیفه‌ای محول نشده‌بود.

«حیات زوجیت» عنوان مقاله‌ای منتشرشده در مجله فرهنگ تقریباً مسیر مشابهی با آموزگار با فاصله‌ای چند ساله داشت که مسئله ازدواج و مشکلات پیش‌آمده زوجین ایرانی را مطرح می‌کند اما در زاویه‌ای دیگر. در این مقاله از اهمیت ازدواج و احترام میان زن و مرد که بعدها مسبب شکل‌گیری خانواده‌ای موفق می‌شود، سخن به میان آمده است. در بخشی از متن، فطرت برتری طلبانه مردان نسبت به زنان در طول تاریخ شرح گردیده: «از دید زمانی که تاریخ آن را نشان نمی‌دهد مردان بحقوق زنان دست‌درازی می‌نمود و آنان را به مکر و فریب و دروغ و ساختگی و دورویی وادار می‌ساختند» (فرهنگ، ش ۱، حمل ۱۳۰۴ش: ۳۵). نگارنده در ادامه راه‌حل مردان برای نمایاندن برتری‌شان نسبت به زنان را پایمال کردن حقوق بانوان متصور می‌شود. «گمان می‌کنند که خود آقا و سرور، زنان زر خریدشان می‌باشند» (همان: ۳۶). البته این تفکر از جانب نویسنده مذمت می‌شود و معتقد است این احساسات خطای عقل است و چاره در آن است که زن و مرد یکدیگر را نیمه مکمل هم بدانند. «نفس مریض علاج‌ناپذیر نیست مگر آنکه عقل و قلب متفقاً اصلاح شوند» (همان: ۳۷).

در مقاله پیشین مشکل فقدان علم و معرفت بانوان عنوان شده‌بود از طرفی بر مردان برای بهبود وضعیت ازدواج وظیفه‌ای محول نگردید. در مقاله‌ی دوم نه زنان، بلکه مردان و فطرت برتری طلبانه‌ی آن‌ها یکی از مهم‌ترین ریشه‌های عدم مشارکت و تعامل زنان در جامعه متصور می‌شود. در واقع مجله فرهنگ به افکاری که از آن به افکار فمینیستی یاد می‌شود نزدیک‌تر بود. در افکار فمینیستی سیستم حاکم و ضدزن نقد می‌شود نه خود زنان. این تفاوت در نوع نگاه را می‌توان در درون‌مایه روزنامه‌های منتشرشده بعد از انقلاب اکتبر روسیه در گیلان مشاهده نمود. جرایدی که تحت تاثیر تفکرات چپ‌نگاهی متفاوت‌تر نسبت به زنان در قیاس با جراید گیلان در اوایل مشروطه داشتند.

۲.۳.۳ تحصیل عادلانه

نسیم‌شمال به برابری حق تحصیل میان مرد و زن مسلمان بنا بر اسلام و سخن پیامبر توجه داشت اما از منظر دیگری نیز به آن نگریده بود. برخورد افرادی که بر اندیشه‌های پوسیده و سرشار از خرافات تعصب داشتند، جهالت رایج در ایران و تقلید کورکورانه از اروپا بدون توجه به وضعیت اجتماعی و سیاسی ایران مورد انتقاد این جریده بود. به عقیده نگارنده این ستون، خرقره‌ی کهنه ایرانی که چندین بار پاره شده دیگر با وصله ترمیم نمی‌یابد و نیاز به لباس نوی تجدد است (نسیم‌شمال، ش ۶۰، اشوال ۱۳۲۷ق: ۲). میلیون‌ها حشرات موذی که آن‌ها را به دو دسته ساکن و متحرک تقسیم می‌کند در این خرقره کهنه جای داشتند. «حشرات الارض ساکن اشاره می‌شود بسوی کهنه‌پرست، رمال، جن‌گیر، حقه‌باز فالچی، آخوند بی‌علم، بابی، شیخی...» (همان). نویسنده به پیش‌بینی وضعیت در صورت عدم اقدامات ترقی‌گرایانه مجلس و واکنش به برخی از طبقات تندرو مخالف اشاره کرده و به حق تحصیل دختران تأکید می‌کند: «اگر نمایندگان ملت ایران در پارلمان همه جمع شوند و بخواهند کتاب قانون را بنویسند شاید نوشتند که دخترها باید بمدرسه دخترانه بروند خلاق هم قبول کردند اگر چنانچه روزی از روزها دختری ده‌ساله کتاب زیر بغل گرفته بمدرسه برود در وسط راه بخر مقدسی دوچار گردد آن خر دختر را دشنام دهد بگوید ای بی‌حیا دختر کجا مدرسه کجا دختر کجا تحصیل علم کجا» (همان: ۲-۳). در واقع به این موضوع می‌رسد که نوع واکنش با مخالفان در صورت بروز باید چگونه باشد در حالی که پیامبر اسلام طلب علم بر هر مرد و زنی واجب می‌دانست (همان). این نوع نگاه تحلیلی و پیش‌بینانه در این شماره بسیار قابل تأمل بود از آن منظر که طرح مسئله در صدد پیشگیری از اتفاقات و آمادگی در جهت برخورد مناسب با این‌گونه اندیشه‌ها مطرح گردید.

روزنامه جنگل بارها به تعلیم و تربیت و لزوم همه‌گیری مدارس مجانی و دولتی تأکید داشت اما در مورد معارف بانوان ستونی که به طور اختصاصی به تعلیم زنان اشاره کرده بود به شماره ۵ سال چهارم بازمی‌گشت. در این شماره، مدیر مدرسه سعادت نسوان نمره یک در رشت به شرح موقعیت معارف دختران پرداخته و مانند اکثر روزنامه‌هایی که به تعلیم و تربیت و ترویجش توجه نشان دادند با موقعیت معارف در ایران و گیلان و مقایسه با دیگر ممالک پیشرفته مبحث را آغاز می‌کند و به دنبال علت این عقب‌ماندگی است. «مسئول عقب‌ماندگی ما آنان بوده‌اند که خولیای مملکت‌داری و ریاست مآبی در سر داشتند و بس.» (جنگل، ش ۵، ۱۰ ذی‌عقده ۱۳۳۸: ۴).

نویسنده اظهار می‌نماید که بر والدین واجب است کودکان خود را برای تحصیل معارف به مدارس بسپارند.

بر پدر و مادر فرض عین است که دختر و پسر را با نهایت همت، تعلیم و تربیت نمایند... هرگاه آنان در این خصوص قصور نمایند، در نزد باری تعالی مآخوذ و مذموم‌اند و این گناهی است غیر منفور، زیرا آن طفل بچه را آواره صحرای جهالت کند و بدبخت نمایند (همان).

در واقع باقی ماندن فرزندان در جهل را نه تنها محکوم کرده بلکه آن را خلاف دین نیز اعلام می‌کند تا بتواند با تفکراتی که با این بهانه دختران را از تحصیل دور نگه می‌داشتند مبارزه کند. از طرفی جهل را چه برای دختر و چه برای پسر به یک اندازه منفور می‌داند و حتی در برخی مواقع اهمیت تعلیم و تربیت برای دختران را بیشتر از پسران متصور می‌شود. «دختران هم مثل پسران‌اند، فرقی نیست. جهل و نادانی هر دو مذموم» (همان). مدیر مدرسه همراهی پدران خانواده برای زدودن غبار نادانی و جهل از روی دختران را بسیار مهم تلقی می‌کند و از عدم همراهی مردان و پدران خانواده در این امر گله می‌کند.

ثم افسوس در صورتی که اولیای اطفال رشت غالباً مستطیع و متدین هستند، ابداً در صد تربیت دختران خود نیستند. خوب است جمع آقایان رشت متحد شده، اولاً وظایف پدری خود را به جا آورده و ثانیاً نگذرنند مدرسه نسوان را که اهم و الزیم است، از جریان بیفتند (همان).

۳.۳.۳ استقلال و آزادی بانوان

استقلال بانوان در گیلان با وضعیت زنان در سایر مناطق تفاوت‌ها و شباهت‌هایی داشت. حتی در گیلان میان زنان روستایی و میزان استقلال و آزادی‌شان با زنان شهری تفاوت‌هایی وجود داشت. یکی از مسائلی که در حوزه هویت و استقلال زنان وقعی به آن نمی‌نهادند، خطاب کردن زنان به نام خودشان بود. برخی از جراید گیلان بنابر مسلک خودشان با این موضوع همراه بودند و برخی دیگر مخالفت می‌کردند. حساسیت نام‌نبردن اسامی بانوان به حدی بود که در گزارشی که از مقررات کمیته اتحاد اسلامی در کسما در روزنامه جنگل منتشر گشت در احصائیه نفوس و در ورقه آن برای عده نفوس هر خانه اعم از ذکور و اناث، مأمورین نباید در اسامی اناث متعرض می‌شدند (جنگل، ش ۳، ۱۷ محرم ۱۳۳۷ق: ۱). در شرحی دیگر که درج پیام تشکری در روزنامه پرورش از طرف بیماری برای قدردانی از پزشکش بود، به همسر پزشک

اشاره می‌کند اما نام وی برده نمی‌شود. از آن خانم به عنوان «صبیه مرحوم ملانقی حکیم‌باشی برادرزاده آقای مشیرالاطباء» نام برده می‌شود (پرورش، ش ۲۱، ۹ ذیقعد ۱۳۴۲ق: ۲). اما چند سال بعد نه تنها نام زنان، بلکه در پاره‌ای موارد مطالبی از ایشان در برخی جراید به همراه نام و نام‌خانوادگی خودشان چاپ می‌شد. البته چنانچه پیش‌تر اشاره شد، زمان، مکان و ایدئولوژی مسئولان مطبوعات در این امر موثر بود.

عدم تعریف شخصیت مستقل برای بانوان یکی از موضوعاتی بود که در مجله فرهنگ بارها به آن اشاره شده بود. مثلاً در شماره ۵ سال دوم این مجله در مقاله‌ای با عنوان «کلمه زن توام بدبختی است» به تشریح شرایط بانوان از نگاه مردان پرداخته و نگاه حقارت‌آمیز مردان به زنان را از عوامل عقب‌ماندگی آنان دانسته است: «چنانچه او را قابل اطمینان و وثوق ندانسته هیچگاه طرف شور و صلاح در امورات خود نمی‌دانند، بلکه معتقدند بر اینکه زن ناقص عقل خلق گشته» (فرهنگ، ش ۵، مرداد ۱۳۰۴ش: ۲۱۰). از نظر فرهنگ، این مردان بودند که برای احساسات و افکار زنان ارزشی قائل نبوده و به تضعیف احساسات و تحقیر عواطفشان می‌کوشیدند (همان: ۲۱۱). در ادامه به تبعیض‌هایی که ممکن بود دختر خانواده در قیاس با فرزند پسر از حیث دسترسی به تعلیم و تربیت، تجربه کند اشاره می‌شود. پسر که «مرجع آمال و آرزوی» خانواده است و اسباب تربیت برای وی فراهم و دختری که با پس‌زمینه نگاه جامعه به خودش، مورد تحقیر است (همان: ۲۱۲). نویسنده، بار دیگر نوک پیکان انتقاد را به سوی مردان در خانواده برده و دلیل ایجاد این تبعیض و نابرابری در خانواده را پدر قلمداد می‌کند. اما به همین جا اکتفا نکرده و مقصر اصلی را سردمداران مملکت معرفی می‌کند. «مسئول سیه‌روزی زنان، اولیای امور و مسئولین معارف می‌باشند که آنها نیز با عقیده فعلی مردان ما همراهی می‌کنند» (همان). در معارف و تعلیم و تربیت زنان، مدیران مدارس دخترانه و معلومات و تجربیات معلمان زن که باعث گمراهی اطفال می‌شد را از دیگر مقصرین برای عدم بسط معارف و وجود نابرابری‌ها و عدم احترام به فردیت زنان اعلام می‌نماید (همان: ۲۱۴).

مسئله عدم تعریف هویت اجتماعی برای زنان در بسیاری از رویدادها خودنمایی می‌کرد. عدم حق رأی زنان یکی از آن‌ها بود که روزنامه طلوع در تشریح انتخابات ولایتی و پیش‌بینی تعداد رأی‌دهندگان در شهر رشت به آن توجه نموده است:

شهر رشت و توابع انتخابش فقط از نظر نفوس و جمعیت بالغ بر یکصد و بیست هزار تخمین می‌شود در صورتیکه طبقه نسوان را که قانون آنها را از انتخاب کردن محروم نموده

مستثنی‌نمائیم ۶۰ هزار نفر تعرفه‌بگیر خواهیم داشت (طلوع، ش ۱، ۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۴۲ق: ۲).

آشنایی با اقدامات زنان در دیگر نقاط جهان و پویایی طبقه زنان برای خروج از محدودیت‌هایی که بسیار با محدودیت‌های بانوان ایرانی شباهت داشت، از دیگر اقدامات نشریات در این حوزه برای به دست آوردن آزادی زنان بود. در روزنامه طلوع در ستونی که به جراید خارجه اختصاص داشت، گزارشی از اقدامات زنان پیشرو و نهضت‌شان روایت می‌شود که خود نشانگر آگاهی‌رسانی در حوزه زنان در نگاه جراید مترقی مانند طلوع بود. در واقع خروج زنان تُرک از محدودیت‌ها با وجود نگاه زن‌ستیزانه در عثمانی و تلاش‌های این قشر برای احقاق حقوقشان موضوعی بود که روزنامه به آن تاکید داشت.

خانم متواضع و فروتن، که شوهرش را آقا و خود را جزء مایملک او می‌دانست و از موجودات عالم فقط به زینت‌آلات حرم‌سرا خود که صاحبش برای او خریداری کرده بود آشنا بود، امروزه بحدی ترقی کرده‌است که کوشش می‌کنند در حقوق با مردان مساوی باشند (طلوع، ش ۲۵، ۳شوال ۱۳۴۲: ۲).

در بخش دیگری از همین ستون به موضوع پوشش زنان اشاره کرده و تفریط در نوع پوشش را یکی از دلایل محدودیت بانوان اعلام می‌نماید. «تمام بدبختیهای آنها از (چادر) بود که بر سر همه آنها دیده می‌شد. ولی آنها هنوز نمی‌توانستند درک کنند» (همان). لازم به ذکر که همین جریده در برخی شماراتش اسلام را یکی از دلایل نگاه مقدس‌گونه به زنان دانسته اما مشکل را در افراط و تفریط ایدئولوژیک می‌پنداشت. جنگ جهانی نیز با وجود روح تخریب‌گرش برای بانوان عثمانی تبری بود که به ریشه‌ی جهالت زده‌شد و عزت ایشان و بعدها احداث مدارس نسوان و گذشت چند سال تأسیس مدارس عالییه سبب حضور پررنگ‌ترشان در اجتماع گردید. «درسال اخیر ۲۴ نفر دختر ترکی کورس حقوق را تمام کردند، امسال امتحان می‌دهند و پس از امتحان در کمال آزادی می‌توانند وکالت کنند» (همان). البته روزنامه اظهار داشت که تلاش‌ها برای برابری با مردان، خاصه در اصلاح قوانین مانند حق طلاق و تعدد زوجات مردان هم‌چنان در عثمانی ادامه داشت (همان: ۳). شاید امیدواری برای بهبود وضعیت زنان در مملکت با مشاهده پیشرفت بانوان عثمانی یکی از آمال روزنامه بود. پرورش نیز به پوشش زنان اشاراتی داشت. در شماره‌ای که به قلم «خ. مدنی» نگاشته شد به تعریف از آزادی نسوان پرداخته و آزادی را محدود به آزادی ظاهری و پوشش نمی‌داند.

سنخ‌شناسی مسائل زنان در نشریات گیلان ... (نیلوفر حاجت‌پور و محمد بختیاری) ۵۹

در خصوص آزادی نسوان این عقیده اظهار داشته و رفع حجاب را بهترین وسیله ترقی زنان دانستند و اگر اندکی در حالات روحیه خود تعمق می‌نمودند اعتراف بخطای خود نموده و حس می‌کردند که آزادی برای مردان با اخلاق حاضر در این محیط فاسد مضرات زیادی را متضمن است چه برسد با آزادی زنان که بکلی از قافله تربیت و تمدن دورند (پرورش، ش ۳۳، ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۴۳: ۴).

وی معتقد بود اولویت آزادی زنان نه در پوشش بلکه تربیت اخلاقی‌شان است. «زنان قبلاً باید به تکمیل محاسن اخلاقی کوشیده، و عزت نفس و تقوا را شعار خود قرار داده و بعلقه خانوادگی مأنوس شوند» (همان). عامل دوم بعد از آموزش، مدرسه و معلمانش است. «دیگری مدرسه است که در تحت تربیت معلمات عقیفه و پاکدامن مراتب عفت ... را بوسیله تحصیل تعلیم بگیرد» (همان). در واقع تاکید نگارنده بیشتر بر تربیت اخلاقی است و کیفیت آموزش را بر پایه‌ی آن استوار می‌داند و به کیفیت علمی مدارس اشاره‌ای ندارد.

ما باید همیشه در تحت نظره مراقبت معلمین خود بدرجات عالی رسید و این دوره فساد را طی کرد و آتیه دختران خود را مشعشع و پس از اثبات عفت و عزت نفس و تکمیل محاسن اخلاقی خود را مهبای نهضت سازیم (همان).

از طرفی الگو قراردادن ظاهری از غرب را مناسب نمی‌داند. «و الا تقلید ظواهر حال اروپائی قبل از نیل باین مقصود مضراتش بیشتر از انحطاطی است که فعلاً عموم ماها گرفتاریم» (همان). طلوع مجدداً به تعلیم زنان پرداخته با این تفاوت که به آزادی بانوان نیز در این مقاله توجه نشان می‌دهد:

برای تربیت توده ملی خود به تربیت و آزادی نسوان خویش علاقه‌مند شده، از برای مادران آتیه و نمو روح آزادی، اجتماعی، تعلیم و تربیت در آنها اجتهاد ورزیده بخدمت بجامعه خود در تاریخ تمدن تنها اسمی را برجسته به یادگار می‌گذارد (طلوع، ش ۴۰، ۴ ذیحجه ۱۳۴۲: ۳).

نکته‌ای که نسبت به سایر محتواهای منتشر شده در نشریات گیلان و حتی در قیاس با سایر نوشته‌های طلوع متفاوت بود توجه و تاکید به آزادی زنان بود. این آزادی از منظر نویسنده شکافته نشده اما تربیت و آزادی را برای زنان و احقاق حقشان را مهم، نه به منظور تعلیم نسل بعدی بلکه برای بهبود وضع اجتماع متصور بود.

۴.۳ بانوان و امور فرهنگی

یکی دیگر از موضوعاتی که در نشریات گیلان در حوزه‌ی زنان بازتاب نمود، امور فرهنگی و حمایت از فعالیت بانوان در این حوزه بود. بیشترین تاکیدشان نیز در نمایشات اخلاقی و بهره‌مندی از استعداد بانوان فرزانه این دیار برای بیان دغدغه‌های بانوان در نشریات گیلانی آن دوره بود که بیشتر در انتشار اشعاری از بانوان شاعر عملی گردید.

۱.۴.۳ تئاتر و نمایش‌های اخلاقی

تئاتر و شکل‌گیری آن مرهون فعالیت گیلانیان حاضر خاصه در شهر رشت، جمعیت‌های فرهنگی شکل‌گرفته در این شهر و از دیگر سو اقدامات آرامنه ساکن در گیلان بود. کورسویی از مشارکت زنان در تئاتر در روزنامه‌های پیشرو گیلان، با انتشار گزارش‌های مختصر و گاهی با حمایت‌ها و اطلاع‌رسانی‌ها در این امر وجود داشت. روزنامه پرورش در شماره‌های مختلف اعلان‌هایی از تئاتر زنان درج می‌کرد. در اعلان مندرجه در شماره شش پرورش، از اجرای نمایشنامه «جنگ مشرق و مغرب» که اثری از گریگور یقیکیان نمایشنامه‌نویس مطرح ارمنی ساکن در رشت بود، از حضور بازیگران زن ارمنی خبر می‌دهد.

برای دفعه دوم بوسیله همان آکتورال (پنج نفر از خانمهای محترمه مسیحی و آکتورال آزاد ایران) با اندکی تغییر بر حسب و درخواست اهالی محترم با وصفی جالب‌تر در ليله شنبه ۲۴ رجب ۱۳۴۲ در نمایشگاه آوادیس بصفحه نمایش گذارده خواهد شد (پرورش، ش ۶، ۲۲ رجب ۱۳۴۲: ۲).

اعلان‌ها تنها به هنرمندان آرامنه محدود نمی‌شد و فقط با هدف سرگرمی عامه نبود. یکی از راه‌های جمع‌آوری اعانه برای ادامه فعالیت‌های تعلیمی و فرهنگی مانند حمایت از مدارس و مریضخانه‌ها، اجرای تئاتر بود. در مطبوعات گیلان، نمایش اخلاقی و اجرای آن مورد استقبال و حمایت روزنامه‌نگاران بود. روزنامه گیلان از چنین نمایش‌هایی حمایت کرده و آن را یکی از ابزار ارزشمند برای بیداری ملت تلقی می‌کرد. «از بهترین وسایل بیداری ملت نمایش اخلاقی است زیرا نمایش اخلاقی تمام عادات رذیله را در پرده نمایش جلوه می‌دهد و بطوریکه از نمایش اخلاقی امروز استفاده میتوان نمود از سایرین ممکن نیست» (گیلان، ش ۵۱، جمادی‌الاول ۱۳۲۹ق: ۶). پیام تشکر و قدردانی که از طرف «هیئت عامله مریضخانه ملی گیلان» از خانم مهر اقدس همسر آقای اسمعیل خان نایب دوم در روزنامه پرورش چاپ

گردیده بود، نشان از فعالیت بانوان دارد. محتوای تشکر به جهت تلاش‌های این بانو برای اجرای نمایشی برای نسوان به علت جمع‌آوری آغانه که صرف بیماران بی‌بضاعت مرخصخانه می‌شد، حکایت داشت (پرورش، ش ۱۸، ۱۵ شوال ۱۳۴۲ق: ۲).

نمایش تئاتر نیازی به سواد خواندن و نوشتن نداشت که اگر عامه از آن برخوردار نبودند، انتقال محتوای مدنظر ناکام باقی بماند. شاید به همین علت بود که برخی روزنامه‌ها، زنان را برای اجرای این‌گونه نمایش‌های آموزنده برای هم‌جنسانشان ترغیب می‌کردند. هر چند آرامنه در تاریخ تئاتر گیلان نقش پررنگی ایفا کردند اما نمی‌توان تلاش بانوان تحصیل‌کرده‌ی گیلان را نادیده انگاشت. ایشان پیرو برداشتن موانع پیش روی ترقی بانوان در گیلان کوشا بودند که طلوع به آن اشاره می‌کند. نمایش «عروسی مجبوری یا دخترفروشی» با همین هدف بر روی صحنه رفت. «برای تنبیه افکار هم‌جنسان خود بمنفعت مدرسه سعادت نسوان بمرض تماشا گذارند» (طلوع، ش ۲۰، ۱۹ رمضان ۱۳۴۲ق: ۲). از طرفی به لزوم بهره از این موضوع برای زنان خاطرنشان می‌کند. «یک نکته عمده که منظور است شرکت زنان در این قبیل مجالس و نمایشها هست تا آنها هم از این نعمت محروم نمانده و به تهذیب اخلاق آنان نیز کمک شده‌باشد» (طلوع، ش ۵۳، ۱۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۳: ۳). به طور کلی نشریات گیلان تمام تلاش‌شان را برای تبلیغ و تشویق تئاتر و نمایش برای زنان داشتند. نمایش‌های اخلاقی را ابزاری برای انتقال آگاهی و علم در میان طبقات مختلف به‌ویژه زنان بی‌سواد مطرح می‌کردند. از دیگر سو فعالیت جمعیت‌های فرهنگی از قبیل جمعیت فرهنگ رشت و حمایتی که از تئاتر و فعالیت‌های فرهنگی نسوان در رشت داشتند در نشریات آن دوران نیز منعکس می‌شد.

۲.۴.۳ ادبیات و مشارکت زنان

پویایی مشارکت بانوان در امور فرهنگی خاصه جراید و روزنامه‌نگاری، در برخی از نشریات تشویق و حمایت می‌شد. از آن جایی که مطبوعات یکی از ابزار مهم انتقال افکار توسعه‌طلبانه برای عامه بود، همراهی بانوان به عنوان یک گروه پردشده، سبب بازگویی مسائل و مشکلاتشان در اجتماع می‌شد. مردان اهل قلم به اندازه‌ی بانوانی که خودشان با آن محدودیت‌ها زندگی می‌کردند، نمی‌توانستند به بازتاب دغدغه‌های بانوان بپردازند. هر چند برخی از آنان در این امر کوتاهی هم نکردند. نسیم‌شمال، فرهنگ، طلوع و پرورش از نشریاتی بودند که این حمایت در محتوایشان هویدا بود. در بخشی از مقاله‌ی منتشرشده در مجله فرهنگ در برشمردن چاره‌هایی برای مشارکت فعال بانوان در اجتماع، به این مهم خاطر نشان

کرده و تأسیس جراید را چهارمین قدم برای ترقی زنان معرفی نموده بود: «واقع است که این مطبوعات باید بهمت مخصوص خانمهای فاضله تأسیس و جزء «حیات نسوان» و مطالب ادبی و اخلاقی و اجتماعی موج آنها برای نهضت افکار مناسب است» (فرهنگ: ش ۴، تیر ۱۳۰۴ش: ۱۵۶). در اکثر نشریات آن دوران به درج اشعار ملی، سیاسی و اجتماعی می‌پرداختند. گاهی اشعاری از بانوان و گاهی اشعاری که با روایت زنان سروده شده بود، در ستون ادبیات منتشر می‌شد.

مجله فرهنگ، که یکی از نشریات پیشرو برای ترغیب فعالیت بانوان در عرصه فرهنگی بود، در شماره دوم خود، بانوان فرهیخته را برای ارسال آثار ادبی‌شان تشویق کرد. شعری از یکی از خواهران قائم‌مقام به نام «ادبیه‌الزمان» به این هدف منتشر گشت. «ما برای نمونه و تحریک احساسات خواتین محترمه بدرج آن مبادرت نمودیم ولی منتظریم که خانم‌های فهیمه بلباس نثر که بیشتر بزبان و فهم عموم نزدیک است در تداوی آلام و بدبختیهای جامعه نسوان قلمفرسائی کنند» (فرهنگ، ش ۲، اردیبهشت ۱۳۰۴ش: ۶۴). محتوای شعر درج‌شده، اندرزگونه بود و دختران را نصیحت و پند می‌نمود.

اگر خواهی بیارائی رخت را	دهی زینت جمال فرخت را
بگو مشاطه عصمت بیابد	ز عفت بر تو آرایش نماید
بکنج لب بنه خال ادب را	مکن بیخود بخنده باز لبرا

(همان: ۶۵)

یکی از بانوانی گیلانی که در عرصه‌ی ادبیات و شعر با جراید آن دوران گیلان همکاری می‌کرد، سرور (مهکامه) محمص بود. سروردوله با تخلص «مهکامه» در عرصه تعلیمی و ادبی در گیلان از هیچ تلاش کوتاهی نکرد و در دو شهر لاهیجان و رشت به تدریس و تربیت دختران گیلانی پرداخت. «پدرش احمد مستوفی محمص از ملکداران آنسامان دارای دانشهای دیرینه و مادرش ساره سلطان زنی خوشنویس و بهره‌مند از رشته نقاشی و هنرهای زیبا بوده است» (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵: ۲۷۱/۲). بعدها به عنوان آموزگار در مدارس لاهیجان و رشت تدریس کرد. اشعار مهکامه بیشتر در روزنامه‌های پرورش، فرهنگ و طلوع انتشار می‌یافت. قطعه شعری که از وی در پرورش چاپ گردید، درون مایه اجتماعی داشت. در ابتدای قطعه به گله از روزگار می‌پردازد. وضعیت ایران و شکایت از وضعیتش را در ابیاتش نمایان می‌کند.

گهی از غفلت مردان و گه از ذلت نسوان پریشان خاطرم سازی ز خوی ناپسند تو

سنخ‌شناسی مسائل زنان در نشریات گیلان ... (نیلوفر حاجت‌پور و محمد بختیاری) ۶۳

نمایی سخت دل‌ریشم در اندازی به تشویشم که گشته کشور و کیشم اسیر و مستمند تو
(پرورش، ش ۳۱، ۲۶ شوال ۱۳۴۳: ۲)

لازم به ذکر است که اشعار مهکامه محصص بیشتر رنگ‌وبوی نصحیت‌گونه برای علم‌آموزی و تعلیم‌وتربیت خاصه در میان زنان داشت.

۵.۳ مسائل بهداشتی زنان

مسئله بهداشت در ایران دوره قاجار اسفبار بود. از شیوع انواع بیماری‌های مقاربتی تا طاعون و وبا که در گیلان نیز تلفات بسیاری را در بازه‌های زمانی مختلف با خود به همراه داشت. جراید گیلان در بازتاب این مهم کوشا بودند. درج اعلاناتی برای دندان‌پزشکان زن روسی ساکن در رشت در روزنامه گیلان به طور متناوب مشاهده می‌شود. «طیبیه دندان مادام ب ک. ریژانکا خانم روسی صاحب امتیاز و مدال مدرسه نرسیت که سالها عمل نموده حاضر است از برای معالجه‌ی دندان» (گیلان، ش ۴۲، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ق: ۴).

طلوع در ستونی با عنوان «گیلان و آتیه مظالم آن» بهداشت و سلامت جسمانی عامه مردم را بر تحصیلشان برتر می‌داند. از طرفی وضعیت بهداشت در اروپا و ایران را مقایسه کرده و وضع را در ایران و گیلان اسفبار می‌داند. وضعیت زنان و دختران با شرح این وضعیت اسفناک چگونه بود؟ نگارنده مقاله به‌طور دراماتیکی به شرح آن می‌پردازد.

گیلان! تو دیگر زارع نخواهی داشت، دیگر از حیث ثروت بسایر ایالات ایران کبر نخواهی فروخت. زیرا دخترکانی که با انگشت‌های لطیف خود قوت و غذا و ثروت و تجمل شهرها را تدارک می‌کردند دیگر قابل تولید و تناسل نیستند و خود زنده بگور خواهند رفت (طلوع، ش ۲۸، ۷ جمادی‌الآخر ۱۳۴۲ق: ۳).

انتشار گزارش‌های محلی از اهمال‌کاری برخی از پزشکان که سبب مرگ مردم خاصه زنان باردار و بیمار می‌شد نیز در روزنامه‌های آن دوره بازتاب داشت. نمونه‌ای از اهمال‌کاری پزشکان در مریضخانه رشت، تعلق برای پذیرش زنی باردار توسط پزشکی بود که در حادثه آتش‌سوزی بازار رشت باز هم از قبول مصدومان، خودداری نمود. «در چند شب قبل صبیبه آقا هادی آقا در موقع وضع حمل در لب مرگ و زندگانی ایستاده از همین دکتر نوع‌پرست تقاضای عیادت شد با کمال قساوت و بی‌رحمی ابا نمود و از تمرد وی مریضه تلف گردید» (طلوع، ش ۲۴، ۲۴ سلخ رمضان ۱۳۴۲ق: ۲). روزنامه این موضوع را با توجه به ملی‌بودن مریضخانه که

توسط جمع‌آوری اعانه از عامه مردم اداره می‌شد، نقد می‌کند. جراید هم‌چنین از وضعیت بسیار نابه‌سامان برای توده و نبود پزشک ماهر گلایه می‌کردند. «اما زارع بدبخت و اهالی شهری عاقل ما با پول خود طبیب و دوا پیدا نمیکنند» (طلوع، ش ۸، ۵۵ رجب ۱۳۴۲ق: ۳).

۴. نتیجه‌گیری

زنان به عنوان نیمی از جامعه در دیار گیلان، در عصر مشروطه قادر به بروز و ظهور در اجتماع شدند. مشروطه‌ای که حضورشان را به رسمیت شناخت. نقطه اتصال اهتمام بانوان گیلانی و ترقی را به جد می‌توان مطبوعات این دیار دانست. مطبوعاتی که صف‌شکن اظهار برخی از نظریات مترقی در پویایی حضور بانوان در جامعه گردیدند. دختران و زنان گیلانی شاید در قیاس با بعضی از ولایات از حیث نوع زیست در برخی موارد شرایط نسبتاً بهتری را تجربه می‌کردند اما زندگی‌شان در ایده‌آل‌ترین جایگاه خود قرار نداشت. این سرزمین از حیث جغرافیایی به عنوان دروازه‌ای برای ورود اندیشه‌ها و تفکرات نوین به ایران تلقی می‌شد که راهگشای نواندیشان برای بیان خواسته‌هایشان نیز گردید. در این میان، آرامنه و تکاپوهای اجتماعی و سیاسی‌شان نیز زمینه‌ساز این مهم بود. اهل قلم در نشریات گیلان دوره مشروطه به‌سان پلی برای گذر خواهرانشان شدند. پلی مستحکم که گاهی از تلاطم رود مصون نبودند اما هم‌چنان به تلاش خود ادامه می‌دادند. جراید گیلانی در الگویی مشابه از آنچه در دیگر نشریات فارسی‌زبان داخل و خارج از کشور هم‌دوره‌شان درخصوص بانوان و مشکلاتشان در ایران اختصاص داشت، برای تاباندن نور ترقی بر زندگی زنان و دختران گیلانی کوشا بودند. این نور گاهی به اعماق تاریکی که زنان در ازدواج و زندگی زناشویی تجربه می‌کردند، گاهی به گوشه مخروبه زنان در اوضاع بهداشتی و گاهی برای خروج زنان از ظلمت با پناه به فرهنگ و ادبیات تاییده می‌شد. اما گرمابخشی این نور در سرمای جهالت زنان در عرصه تعلیم و تربیت بیشتر احساس شد. در این میان بانوان نامی گیلان را که برای گسترش فرهنگ به‌ویژه تعلیم و تربیت با انحای مختلف کوشیدند نباید فراموش کرد. سلاح اصلی زنان در این امر ادبیات، نشریات و اجرای نمایش‌های اخلاقی در قالب انجمن‌های زنان بود. بیشترین محتوای سروده‌شده توسط زنان شاعر که در روزنامه‌های گیلان این دوره منتشر می‌شد به لزوم تعلیم و تربیت و گسترش آن در میان دختران و بانوان این خطه اختصاص داشت. تعلیم و تربیتی که اهمیت و ارزشمندی‌اش برای تربیت نسلی آگاه و مترقی ضروری بود.

نشریات گیلان تحت تاثیر دو مرحله تاریخی به بیان دغدغه بانوان همت گماشتند. دوره نخست تفکرات مشروطه‌طلبی و روشنفکرانی که تفکراتشان اغلب با پیشرفت غرب گره خورده بود و دوم بعد از جنبش جنگل و همچنین بعد از گسترش تفکرات چپ در گیلان بعد از پایان حکومت تزاری در روسیه. در واقع بازتاب مسائل زنان نخست تحت تاثیر افکار مشروطه‌خواهان بود و سال‌های بعد از افکار چپ که با لحنی مستقیم‌تر و بی‌پروا تر به بیان دغدغه زنان می‌پرداختند، بهره می‌برد. نسیم شمال، آموزگار و خیرالکلام از جمله جرایدی بودند که در بازتاب مسائل زنان بر افکار مشروطه‌خواهی تکیه می‌کردند چند نشریه مهم دیگر مانند فرهنگ، پرورش و طلوع با پس‌زمینه پیروی از اندیشه‌های جدیدی که در شروع قرن ۱۴ش در گیلان رسوخ کرده بود، در انتشار مقالات حمایتی از زنان زبانزد بودند. جمعیت فرهنگ با انجام امور فرهنگی مانند انتشار مجله سعی در انتقال افکار مترقی در گیلان داشت. روزنامه طلوع نیز در برخی از شماراتش با وجود حمایت از جمهوری و تشریح آن در برخی ستون‌ها به حوادث روسیه توجه نشان می‌داد و تاثیرپذیری ایران از رویدادهای اروپا به‌طور ویژه روسیه را مثبت تلقی می‌کرد و برخی از اندیشه‌ها در مورد زنان و آزادی‌شان از منظر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را که در تفکرات انقلابیون روسیه مشاهده می‌شد، در ستون‌هایی که به بانوان و حقوقشان در نشریات گیلان خاصه بعد از انقلاب اکتبر اختصاص داشت، خودنمایی می‌کرد. در واقع، بعد از انقلاب اکتبر و اقدامات مهم لنین برای زنان، امید زنان برای احقاق حقوق ابتدایی‌شان، در خارج از شوروی و در کشورهای همسایه از جمله ایران، که تفکرات چپ تا حدودی نفوذ پیدا کرده بود، بارور شد. در گیلان خاصه در رشت و انزلی به علت گسترش تفکرات چپ و کمونیستی و تشکیل نخستین کنگره حزب کمونیست ایران در انزلی در سال ۱۹۲۰ برابر با ۱۲۹۹ شمسی این افکار در شمال ایران به شدت اشاعه یافت و همین موضوع در نوع و میزان بازتاب مسائل زنان در روزنامه‌های گیلان تاثیر داشت.

کتاب‌نامه

- آموزگار (نشریه)، ش ۱۴، ۱۰رمضان ۱۳۲۹ق: ۴.
- اوسوت‌ماردن، اوریزان، (۱۳۱۸)، زن در عصر جدید(اقتباس و ترجمه از زن و خانواده)، ترجمه رحیم نامور، تهران: علمی.
- برک، لورا، (۱۳۹۸)، روان‌شناسی رشد از لقاح تا کودکی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، جلد ۱، چاپ ۴۲، تهران: ارسباران.
- پرورش (نشریه)، ش ۶، ۲۲رجب ۱۳۴۲: ۲.

۶۶ پژوهش‌نامه زنان، سال ۱۵، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳

پرورش (نشریه)، ش ۱۸، ۱۵ شوال ۱۳۴۲ق: ۲.

پرورش (نشریه)، ش ۱۹، ۲۵ شوال ۱۳۴۲ق: ۲.

پرورش (نشریه)، ش ۲۱، ۲۹ ذی‌قعدة ۱۳۴۲ق: ۲.

پرورش (نشریه)، ش ۳۱، ۲۶ شوال ۱۳۴۳: ۲.

پرورش (نشریه)، ش ۳۳، ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۴۳: ۴.

تونگ، رزماری، (۱۳۸۲)، «اخلاق فمینیستی»، فمینیسم و دانش‌های فمینیستی، ترجمه عباس یزدانی و بهروز جندقی، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

جنگل (نشریه)، ش ۳، ۱۷ محرم ۱۳۳۷ق: ۱.

جنگل (نشریه)، ش ۵، ۱۰ ذی‌قعدة ۱۳۳۸: ۴.

خیرالکلام (نشریه)، ش ۷۲، ۸ شعبان ۱۳۲۷ق: ۳.

رایینو، یاسنت‌لویی، (۱۳۵۷)، ولایات دارالمرزبیران-گیلان، ترجمه جعفر خمami زاده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

صوراسرافیل (نشریه)، ش ۳۱، ۱۱ جمادی‌الاولی ۱۳۲۶: ۸.

طلوع (نشریه)، ش ۱، ۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۴۲ق: ۲.

طلوع (نشریه)، ش ۶، ۲۱ جمادی‌الآخر ۱۳۴۲ق: ۱.

طلوع (نشریه)، ش ۷، ۲۸ جمادی‌الآخر ۱۳۴۲ق: ۳.

طلوع (نشریه)، ش ۸، ۵ رجب ۱۳۴۲ق: ۳.

طلوع (نشریه)، ش ۱۷، ۱۴ شعبان ۱۳۴۲: ۴.

طلوع (نشریه)، ش ۲۰، ۱۹ رمضان ۱۳۴۲ق: ۲.

طلوع (نشریه)، ش ۲۴، سلخ رمضان ۱۳۴۲ق: ۲.

طلوع (نشریه)، ش ۲۵، ۳ شوال ۱۳۴۲: ۲.

طلوع (نشریه)، ش ۲۹، ۱۷ شوال ۱۳۴۲ق: ۱.

طلوع (نشریه)، ش ۳۹، ۲۶ ذی‌قعدة ۱۳۴۲: ۳.

طلوع (نشریه)، ش ۴۰، ۴ ذیحجه ۱۳۴۲: ۳.

طلوع (نشریه)، ش ۵۳، ۱۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۳: ۳.

طلوع (نشریه)، ش ۵۸، ۱۸ جمادی‌الاول ۱۳۴۳: ۳.

فرهنگ (نشریه)، ش ۱، حمل ۱۳۰۴ش: ۳۵، ۳۶، ۳۷.

فرهنگ (نشریه)، ش ۲، اردیبهشت ۱۳۰۴ش: ۶۴ و ۶۵.

فرهنگ (نشریه)، ش ۴، تیر ۱۳۰۴ش: ۱۵۶.

سنخ‌شناسی مسائل زنان در نشریات گیلان ... (نیلوفر حاجت‌پور و محمد بختیاری) ۶۷

فرهنگ (نشریه)، ش ۵، مرداد ۱۳۰۴ش: ۲۱۰ و ۲۱۱.

قانون (نشریه)، ش ۱۹، بی تا: ۴.

گلستان (نشریه)، ش ۱، ۱۴ شعبان ۱۳۲۵ق: ۳.

گیلان (نشریه)، ش ۴۲، ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ق: ۴.

گیلان (نشریه)، ش ۵۱، جمادی‌الاول ۱۳۲۹ق: ۶.

مشیر سلیمی، علی‌اکبر، (۱۳۳۵)، زنان سخنور (از یک‌هزار سال پیش تا امروز که بزبان پارسی سخن گفته‌اند)، جلد ۲، تهران: علمی.

ناهید، عبدالحسین، (۱۳۶۰)، زنان ایران در جنبش مشروطه، تبریز، احیا.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۳، ۲۹ رمضان ۱۳۲۸ق: ۴.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۷، ۱۲ جمادی‌الاول ۱۳۲۹ق: ۲.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۱۱، ۲۷ شعبان ۱۳۲۹ق: ۳ و ۴.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۱۲، ۱۷ رمضان ۱۳۲۹ق: ۲.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۵۱، ۷ شعبان ۱۳۲۷ق: ۳.

نسیم‌شمال (نشریه)، ش ۶۰، اشوال ۱۳۲۷ق: ۲.